

אחיה נמט

כתיבת מכתב שחרור מבית החולים בשבת — אופציות מעשיות

ראשי פרקים:

- א. מורכבות העבודה הרפואית בבית חולים בשבת
- ב. כתיבה בשבת
- ג. טיפול בחולה בשבת
- ד. שחרור חולה בשבת
- ה. הצגת פתרונות הקדמה

כתיבה בשינוי

יתרונות וחסרונות

עט שבת

- כתב שאינו מתקיים
- מה נחשב 'מלאכתו מתקיימת בשבת'
- כתב סתרים
- יתרונות וחסרונות

הקלדה על מחשב

- האם איסור הפעלת המחשב הוא מהתורה?
- כתיבה על מקלדת בשינוי
- מקלדת גרמא ומקלדת שבת
- הדפסה בשבת
- יתרונות וחסרונות

כתבנים נוכריים

- איסור אמירה לנכרי
- הנאה ממעשה נכרי
- יתרונות וחסרונות
- 1. פתרונות נוספים
- קבלת אישור בעל-פה** והחתמה בכתב בצאת השבת
- יתרונות וחסרונות
- טופס מוכן מראש** והשלמתו בזמן השחרור
- יתרונות וחסרונות
- הקלטת פרטי השחרור** ושמירתם בזכרון
- יתרונות וחסרונות
- 2. סיכום

א. מורכבות העבודה הרפואית בבית חולים בשבת

עבודת הרופא (או כל אחד מאנשי הצוות הרפואי אה, פקיד וכו') בבית החולים בשבת מורכבת היא. על העבודה עצמה נשתברו קולמוסים רבים ואין מטרת מאמר זה לעסוק בעניין עצם העבודה הרפואית, אלא בפרט אחד מיני רבים, פרט אשר קורה דבר יום ביומו מחד וטומן בחובו מכשלות הלכתיות רבות מאידך.

טיפול רפואי תוך שמירה על מצוות השבת דורש מהאדם המאמין ידע משולב, גם בתחום הרפואי (איזה חולה נחשב חולה שיש בו סכנה, שאין בו סכנה, סכנת איבר, מיחוש בעלמא וכו') וגם בתחום ההלכתי (מה מותר ומה אסור בכל אחד מהנ"ל). ידע זה, לעיתים חסר הוא ואף אם הוא קיים, לא תמיד המערכת הרפואית נותנת את האופציה המעשית לשלב בין הדברים.

החשש של הרופא שומר המצוות כפול הוא, ואוחז הוא בחרב פפיות, בין שמירה על גדרי ההלכה מחד ושמירה על בריאותו של החולה מאידך, שני ערכים חשובים שלעיתים רב המתח ביניהם. החשש לחלל שבת עלול לגרום לרופא לעיתים לוותר על טיפול חיוני שהמטופל היה צריך לקבל, כמו גם החשש מבריאותו של החולה (או לחץ שהוא מפעיל) אשר יכול לגרום לרופא לזלזל ולעבור על מצוות השבת.

מאמר זה עוסק בכתיבת מכתבי שחרור בשבת, בראשיתו מובאים המקורות והגדרים הבסיסיים לאיסור כתיבה בשבת, לאחר מכן העקרונות והחוקים בשחרור חולה מבית החולים, ובהמשך, עיקרו של המאמר, שילוב בין שני הדברים, כיצד מוצאים את הדרך הטובה ביותר והנכונה ביותר מבחינה רפואית והלכתית לשחרר חולה מבית חולים בשבת.

מאמר זה לא בא לחדש חידוש הלכתי אלא להציג ולסקור את האופציות ההלכתיות השונות בתוך המציאות המורכבת של שחרור חולים בשבת מבית החולים. בעיית הכתיבה בשבת מורכבת היא עד למאד, שלא כמו נושאים אחרים שההחלטה היא בינארית, כתיבה נמצאת על סקאלה רחבה מאד של אפשרויות, ניתן לקצר בכתיבה וניתן להאריך, ניתן לכתוב ביד ימין וניתן לכתוב ביד שמאל, ניתן לכתוב בכתב המתקיים וכן בכתב שאיננו מתקיים, פרטים מסוימים הינם בעלי משמעות רפואית ופרטים אחרים נכתבים רק לפרוטוקול או על-מנת להמנע מתביעות משפטיות וכדו'.

וכשבאים אנו לדון בכתיבת מכתבי שחרור מבחינה הלכתית, זו היא מלאכה מורכבת אף יותר, שהרי אם בקבלתו היה החולה במצב של חולי (שיש בו סכנה, שאין בו סכנה, סכנת איבר או אף מיחוש בעלמא) בשחרורו מעיד הרופא בחתימתו על בריאותו של החולה (ואף אם היא איננה שלמה) וזו גופא אומר שהרופא מכניס את עצמו לבעיית שמירת השבת על אדם שאיננו צריך כבר טיפול רפואי, ולכאורה אינה שונה כתיבה זו מסתם כתיבה עבור אדם בריא.

אמנם, לא ניתן שלא לראות בשחרור החולה את השיקול המערכתי של בית החולים, שהרי הפרט יכול לבחור בעצמו אם הוא רוצה לעזוב או לא (וכפי שיובא לקמן החוק כלשונו), אך בית החולים נתון לשיקולים כלליים יותר כגון: זיהומים שהחולה נחשף אליהם או יכול לחשוף אחרים אליהם, פינוי מיטות לחולים חדשים שיבואו, התארגנות לוגיסטית שונה בין העבודה

השגרית ביום חול לבין העבודה בשבת, חולים שמסרבים להישאר בבית החולים עד מוצאי שבת וכו'.

הרב גורן¹ מבאר בצורה יפה את חשיבות העבודה הרוטינית, המוכרת והשגרתית בבית החולים בשבת וז"ל:

"יחד עם זאת יש להתחשב בכך שיש קושי רב שבית החולים יתנהל יום אחד בשבוע, לגמרי שונה מאשר במשך שאר ימות השבוע. מה שחשוב בבית החולים, כמו בצבא, זה התרגול היום-יומי של האחיות והרופאים. הצוות הרפואי מתורגל איך צריך לעבוד, איך צריכים להפעיל את ביה"ח כל יום. אבל כאשר פתאום, התירגולת משתנה מן הקצה לקצה בשבת, זוהי בעיה משמעותית מאד, שאנחנו צריכים לקחת בחשבון".

ב. כתיבה בשבת

נושא זה עלה לא מעט עלה על שולחן מלכים, בניהן דין חשובה לנו ההבחנה איו כתיבה נחשבת ככתיבה מדאורייתא, איו מדרכנ והאם ישנה כתיבה שמותרת לכתיחה² (לרופאים, אנשי בטחון וכו').

שנינו במשנה³:

"הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו, בין משם אחד בין משתי שמות, בין משתי סמניות, בכל לשון – חייב".

משמע מהמשנה שבכל גווי כתיבה הינה אסורה מדאורייתא, לא משנה באיו יד או באיו שפה וכו'. אלא שעיון במפרשים מגלה לנו אחרת, ראשית המשנה (על-פי ההבנה בגמרא על אתר) עוסקת באדם שרגיל לכתוב בשתי ידיו ("אלא אמר אבי בשולט בשתי ידיו") ולא על אדם שכותב רק ביד ימין, ומכאן תסיק הגמ' שכתבה בשינוי איננה אסורה מהתורה, בהמשך תדון הגמ' על כתיבה שאיננה בעלת משמעות או אשר איננה מתקיימת (וכמובן שכתבה כזו דינה קל יותר, ובמקרים מסוימים היא תהיה מותרת במקום צורך, וכפי שיבואר להלן).

נחלקו הפוסקים האם איסור הכתיבה מהתורה חל בכל השפות⁴ או רק מי שכותב באותיות הכשרות לספר תורה עובר באיסור תורה, אך הכותב

1. תורת הרפואה, עמ' 318.

2. ראה עוד: אהר שורק, על כתיבה, שיעורים והשלמה בשבת. משרים ה', ישיבת ההסדר ירוחם.

3. שבת יב, ג.

4. רמב"ם הלכות שבת יא, י.

באותיות אחרות (כגון בלועזית או בעברית באותיות 'כתב-יד') עובר באיסור חכמים בלבד.⁵

השאלה הבסיסית היא מהי אופייה של מלאכת כותב, והאם כתיבה בשינוי, ע"ג מחשב וכו' נחשבת כתיבה מדאורייתא, ואילו מן הכתיבות עדיפה בשבת. להלן יבואו הפתרונות השונים וההתייחסות ההלכתית והרפואית אליהן.

ג. טיפול בחולה בשבת

כאשר חולה בא לטיפול בשבת עצמה, אזי יש לחלק בין טיפול בחולה שיש בו סכנה, סכנת איבר, חולה שאין בו סכנה, מקצת חולי, מצטער הרבה וכן מיחוש בעלמא, לכל רמת חולי הדין שלה עד כמה מותר (ואפילו חובה במקרים מסוימים) לחלל את השבת.⁶

מכל מקום בנידון דידן לכאורה אין אנו עוסקים באף אחד מהמצבים הנ"ל אלא בשחרורו של החולה, לא מדובר דווקא בחולה שהינו בריא לגמרי אלא בחולה שעל-פי דעת הרופא המטפל לא צריך באופן קבוע או באופן זמני להשאר בטיפול או תחת השגחה בבית החולים. והיא הנותנת, כיוון שהחולה לא צריך את שירותי בית החולים, לעת עתה לכאורה,⁷ מלאכת הכתיבה חזרה להיות מלאכה האסורה מדאורייתא ובעיית מכתבי השחרור בשבת עלתה.

בהשקפה ראשונה נראה שכיוון שהחולה יצא מכלל סכנה,⁸ אין שום היתר לכתוב בשבת מכתב שחרור, שהרי אף פתרונות אלו או אחרים בנוגע לכתיבה הם לפחות איסורי דרבנן, ולא הותרו איסורי דרבנן לאדם בריא (ועצם השחרור מבית החולים, היא גופא ההוכחה שאדם כזה לא צריך את שירותי בית החולים, ובעצם לא חלים עליו כעת ההיתרים השונים), אלא

5. אור זרוע, סימן ע"ו וראה עוד כתיבה בשבת בלועזית – דעת רבנו יואל הלוי והאור זרוע, הרב שלום קליין, **אורות עציון** כה, תשנ"ה.
6. ראה פרטי דינים בספרים הבאים: שמירת שבת כהלכתה פרק ל"ב סע' ח ו-ט. **נשמת אברהם** כרך ד הקדמה לס' שכח (עמ' לח). 'הגדרת סוגי החולים ומלאכות המותרות עבורם' הוצאת מכון שלזינגר. **שלחן שלמה**, ערכי רפואה, הרב שלמה זלמן אויערבאך, סימנים קעד, קעה, קפב, רלא.
7. כתבתי לכאורה, כיוון שכפי שיבואר להלן, בחלק מהמקרים, במכתב השחרור כתובות ההנחיות וההוראות להמשך הטיפול, אמנם עצמאי, אך חלק זה הינו חלק בלתי נפרד מתהליך החלמתו של החולה, וכפי שנעלה להלן, במקרים מסויים, ללא טיפול זה קרוב לוודאי שהחולה יחזור להיות חולה שיש בו סכנה.
8. הערת העורך: עצם שחרור מבית החולים איננו מעיד בהכרח שהחולה חדל להיות חולה שיש בו סכנה. למשל, מספר ימים לאחר התקף לב, חולה משתחרר מבית החולים עם הנחיות להמשיך שיקום בבית ובמרפאות הקהילה, דוגמא נוספת: יולדת המשתחררת מבין החולים יומים שלושה אחר הלידה, ממשיכה להיות מוגדרת על פי ההלכה כחולה שיש בה סכנה, לפחות עד עבור שבוע יממות מרגע הלידה! -- העורך.

שברב המקרים הדבר בלתי אפשרי (או כמעט בלתי אפשרי) מסיבות שונות, הרופא המשחרר מחויב לבית החולים ולפעילות השוטפת שבו, וכמו כל מוסד גדול, לא ניתן לשנות את הנהלים בשבת מביום חול (מלבד בתי חולים שאכן מאורגנים לכך מלכתחילה), עצם השינוי בנהלים לא מאפשר עבודה שגרתית ויכול לגבול בפיקוח נפש, כמו-כן לעיתים המיטה אותה תופס החולה מיועדת לחולים אחרים אשר מחכים לה, כעת או בשעות הקרובות, ועוד סיבות בריאותיות מנהלתיות וטכניות.

ד. שחרור חולה בשבת

כאשר משחררים חולה מבית החולים, מפקידים בידו מכתב שחרור, שמיועד גם לחולה (הוראות איך לנהוג בהמשך), לרופא המטפל הקבוע (מעקב אחר ממצאים או בדיקות מסוימות) או במטרה לתת טיפול עתידי בבית החולים או מחוצה לו.

חשיבות מכתב השחרור רבה היא, והמשך הטיפול תלוי רבות בפירוט הממצאים והבדיקות השונות שנעשו במהלך קבלת החולה או/ו המצאותו בבית החולים. אולם, פרטים רבים במכתב השחרור אינם הכרחיים ונוספים כפרוטוקול, למניעת תביעות, תלונות עתידיות או כרוטינה שגרתית, שכוללת כתיבת מידע שאינו רלוונטי, או כתיבה כפולה של מידע.

מבחינה חוקית אלו הדברים שאמורים להרשם במכתב השחרור⁹:

1.3.2 לא ישוחרר מטופל מהמלר"ד¹⁰ מבלי שקיבל מכתב רפואי מפורט (מודפס או בכתב יד) חתום בחתימה קריאה על-ידי הרופא המשחרר וחותמתו בהשמו של הרופא ומס' רישיונו, ועם ציון התאריך ושעת השחרור.
1.3.3 בעת השחרור האדמיניסטרטיבי יש להשלים ברשומה הממוחשבת את הפרטים הבאים:

- 1.3.3.1 תאריך ושעת שחרור.
- 1.3.3.2 השלמת פרטי זיהוי אישיים של הפונה (פרטים דמוגרפים).
- 1.3.3.3 הזנת בדיקות/פעולות שבוצעו למטופל (על-פי הצורך).
- 1.3.3.4 פרטי הרופא המשחרר ומספר רישיונו.
- 1.3.3.5 מצב/ סוג שחרור (שוחרר לביתו, אושפז, הועבר למוסד אחר, עזב על דעת עצמו, נפטר וכו').
- 1.3.3.6 קוד אבחנה בשחרור.
- 1.3.3.7 החתמה על ויתור סודיות רפואית (על-פי נהלי ביה"ח) במידה ולא בוצעה בקבלה.

9. חוזר ראש מנהל רפואה מס' 28\2011 מתאריך י' תמוז תשע"א 2 ליוני 2011.

10. מלר"ד – מחלקה לרפואה דחופה (חדר מיון).

אולם סעיף קודם לסעיפים הנ"ל מסתיג וכותב:

1.3.5 שחרור במהלך שבת ו/או חג: מטופל אשר מטעמי דת אינו יכול לחזור לביתו עם השחרור בשבת/ חג על בית החולים למצוא סידור מתאים לשהייתו עד צאת השבת/חג. הסדרת התשלום תדחה אף היא.

הלכה למעשה, ה'היתר' המובא כאן הוא בעצם היתר חוקי לחולה להשאיר בבית החולים עד צאת השבת והחובה של בית החולים לדאוג לו לכל מחסורו, אלא שעבור הרופא המטפל, העיקר חסר מן הספר, ראשית כי יישום מסמך זה לא קיים בכמעט שום בית חולים בארץ (אמנם במחלקות בהן אין עומס ניתן לבקש להשאיר עד סוף היום אך דבר זה תלוי מחלקה ותלוי ברצונו הטוב של הרופא התורן באותו הזמן), ושנית, כיוון שעיקר עיסוקנו כאן אינו בחולה המשתחרר אלא ברופא או באיש הצוות החפץ להמנע מהצורך לשחרר חולה כאשר החולה **רוצה** להשתחרר לביתו, ולרופא אין ברירה אלא להפקיד בידו את המכתב ולשחררו.

גם אם על-פי חוק ישנה חובה לאפשר לכל חולה להישאר בבית החולים ולא לשחררו, המציאות מוכיחה שעל-פי רוב, החולים מעדיפים להשתחרר מוקדם ככל הניתן ולא להמתין עד צאת השבת, מה גם שבמחלקות מסוימות לא ניתן להשאיר חולים מעבר לזמן שהוחלט לשחררם בגלל העומס הרב והצורך במיטות המתפנות לחולים הבאים, ועל הרופא שומר המצוות להתמודד עם הדילמה מה לעשות איתם.

כל הנידון במאמר זה נוגע לשחרור 'מוחלט' ורק אז אנו דנים בבעיית הכתיבה בשבת, אך מכתב שחרור הנוגע לשבת עצמה דיניו, לכאורה, יהיו קלים יותר. כגון: מכתב שחרור מטר"ם המיועד להימסר למיון בבית החולים או מכתב הכולל המלצות מורכבות שיש ליישמן בשבת עצמה, כגון מינון תרופות וכדו'.

מעבר לכך, בהסתכלות מערכתית יש לדון האם שחרור חולה בשבת, למרות שכמקרה פרטי הינו בעיה הלכתית, דיניו יכולים להחשב כחולה שאין בו סכנה, לא בגלל **החולה** שלפנינו אלא בגלל **החולים** שלפנינו, המציאות שלפנינו¹¹, חוסר האפשרות של בית החולים להתמודד עם מציאות שכזו, והחשש שמא תבוא תקלה על ידי הרופאים, אם לחולה הזה (שמא מכתב השחרור לא יכתב כדבעי, לא יובן כמו שצריך) ואם לחולים אחרים (שטיפולם יעוכב, שלא יקבלו את הטיפול הרצוי בגלל העומס שיווצר וכו').

העולה מכל האמור לעיל, שכמעט ולא ניתן שלא לשחרר חולה מבית החולים אף בשבת ועל הרופא שומר תורה ומצוות לנסות למצוא את הדרך הטובה ביותר לעשות זאת. אין כוונת הדברים שיובאו להלן להציג כיצד בית

11. כמו שהתירו חכמים לעבור על 'שבות' משום כבוד הבריות (שו"ע שיב, א).

חולים אמור להתנהל על פי ההלכה במציאות של ימינו, אלא מהם הפתרונות המעשיים העומדים לרשות הרופא העומד בפני דילמה ספציפית זו בבית חולים שאינו ערוך לפעול על פי ההלכה באופן מיטבי.

לפני שנעסוק בעיקרם של דברים נזכיר שכמו בכל דבר רפואי ישנן הנחיות שכרגע נראות שאינן חשובות דיו, אך למעשה הן חשובות עבור המשך הטיפול, השגחה, ביקורת, מעקב וכו'. לעיתים עלול הרופא לחשוש מלטפל כדבעי שמא הטיפול לא הכרחי והוא יעבור על מצוות התורה, ממחשבה שכזו מסתייג הרמב"ן¹²:

"מצווה היא לרפאות, בכלל פקוח נפש הוא... ופקוח נפש מצווה רבה היא. הזריז הרי זה משובח, הנשאל מגונה, השואל שופך דמים וכל שכן המתניאש ואינו עושה. וש"מ כל רופא שיודע בחכמה ומלאכה זו, חייב הוא לרפאות, ואם מנע עצמו הרי זה שופך דמים. ...כיוון שנתנה רשות לרופא לרפאות ומצווה נמי היא דרמיא רחמנא עליה, אין לו לחוש כלום, שאם מתנהג בהם כשורה לפי דעתו אין לו ברפואות אלא מצווה דרחמנא פקדי לרפויי, ליבי אנסייה למטעא".

ניתן ללמוד מדברי הרמב"ן לא רק את החשיבות ההלכתית אותה נותנת התורה למקרים של פיקוח נפש או ספק פיקוח נפש, אלא גם את היחס שהרופא אמור לראות בעצמו כאשר הוא בא לרפאות, "אין לו לחוש כלום" ואין מקום לפלפולים מרובים במהלך הריפוי אלא "מצווה דרחמנא פקדי לרפויי"¹³.

ה. הצגת פתרונות

הקדמה

להלן מובאים הפתרונות הקיימים כיום לכתיבת מכתבי השחרור בשבת, המעשיים וגם אלו שפחות. חלקם מיושמים כבר בבתי חולים מסוימים וחלקם בבתי חולים אחרים. המציאות כיום היא שרוב בתי החולים בארץ אינם מאורגנים בצורה ראויה לשמירת שבת ולא נותר לרופא הדתי אלא ליישם את הפתרונות ה'אישיים'. בסוף כל הצעה מובאות היתרונות והחסרונות שלה.

כתיבה בשינוי

כתיבה בשינוי הינה כל כתיבה באופן השונה מהשימוש הקבוע, למשל כתיבה ביד שמאל לימניים, אחיזה שונה של העט וכו'. הכתיבה שאסרה

12. תורת האדם, שער הסכנה.

13. ראה ספר **רפואה מציאות והלכה** (מכון שלדינגר תשע"ב) סימן א, פרק ב, הנהגת פיקוח נפש בטעות.

-- העורך.

התורה, היא כתיבה כדרכה ביד ימין, אבל הכותב שלא כדרכו או ביד שמאל לא עובר על איסור דאורייתא אלא על איסור דרבנן.

וכן פסק הרמב"ם¹⁴: "הכותב בשמאלו, או לאחר ידו, ברגלו, בפיו, ובמרפקו--פטור. איטר שכתב בימינו, שהיא לו כשמאל כל אדם פטור"

סוגית איסורי דאורייתא על-ידי שינוי ארוכה היא עד למאד ואכמ"ל, נביא את עיקרי השיטות:

המ"ב אוסר¹⁵, לעומתו שו"ע הרב¹⁶, אגלי טל¹⁷ וקצות השולחן¹⁸ מתירים. למעשה פוסק השמירת שבת כהלכתה¹⁹ בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל:

"דמכיון דכל אלה הגדולים מתירים, מסתבר דיכולים ודאי להקל אם אי אפשר על-ידי נכרי"

הרב משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה²⁰ כותב:

"ובדבר רופא שומר תורה שמטפל בשבת בבית החולים... וצריך לכתוב שם החולה על הנייר... ושואל איך יותר טוב אם לכתוב בשנוי בקיצור... הנה הנראה לע"ד... אך אולי מאחר שלא נקל לו לעשות המחיקה בשמאל כבימין הוא נחשב שינוי לעשיית מלאכה... אלא יותר עדיף לכתוב בשינוי בידו השמאלית...".

יתרונות וחסרונות

למעשה פתרון זה הוא הפתרון הפשוט ביותר, הוא לא מצריך מכשור מיוחד ולא דורש הערכות מערכתיות לקראת השבת ובמהלכה. החסרון שבפתרון זה הוא שהכתיבה קשה עד למאד, לעיתים בלתי אפשרית, בפרט כאשר מכתב השחרור הוא ארוך (וכך הוא בדרך כלל), מה גם שהרופא המטפל בקהילה צריך לקרוא את מה שנכתב, וקריאה של מכתב שנכתב ביד החלשה לעיתים אינו קריא כלל, דבר היכול לפגום בהמשך טיפול החולה²¹. כמו-כן, מבחינה הלכתית, אין הסכמה על דרגת חומרת הכתיבה בשינוי.

14. הלכות שבת יא, יד.

15. שער הציון סימן תצו ס"ק ט.

16. סעיף יט.

17. מלאכת טוחן סעיף יח.

18. סימן קלד סעיף ד, בדה"ש ס"ק ו.

19. פרק לג, הערה יז.

20. אבן העזר חלק ד' סימן ע"ג סעיף ד'.

21. לכן תנאי הכרחי ליישום שיטה זו היא הקדשת זמן בימי החול לאימון של הרופא ותרגולו בכתיבה ביד שמאל. תרגול הולם מביא לידי כך שהדברים הכתובים ביד שמאל יהיו גם קריאים באופן סביר. וכך נהגתי באופן אישי במשך עשרות רבות של שבתות, ימים טובים וימי כיפורים, במחלקות בבתי החולים בהם פעלתי. -- העורך.

עט שבת

שבעט הינו עט אשר הדיו שבו מתנדף כעבור ימים ספורים. לפני ההתנדפות, במוצאי שבת בדרך כלל, מעתיקים את המידע על-ידי צילום, או שמנציחים את הכתב ה'זמני' על-ידי כתיבה חוזרת בעט רגיל. במטרה להבין עד כמה מותר וניתן להתיר שימוש בעט שבת יש להקדים ולברר האם כתב שאינו מתקיים נחשב גם הוא ככתיבה ואסור גם הוא מדאורתיא משום מלאכת 'כותב'.

כתב שאינו מתקיים

הכתיבה שאסרה התורה היא כתיבה שמתקיימת לזמן כלשהו (ועוד תובא לקמן המחלוקת, איזה זמן נחשב ארוך מספיק, בשביל להפוך את כתיבתו לאיסור דאורייתא), ולכן, הכותב על נייר והכתב מתקיים לעולם עובר באיסור תורה, אבל הכותב בעט על דף שמסיבה כלשהי הכתב לא יתקיים, אם זה בגלל העט (שימחק לאחר שעות) או בגלל הדף, עובר באיסור חכמים.

המשנה במסכת שבת²² כותבת:

"כתב בדיו בסם בסיקרא... חייב. כתב במשקין במי פירות באבק דרכים באבק סופרים ובכל דבר שאינו מתקיים פטור" וכן בתוספתא²³:

"עד שיכתוב דבר שהוא של קיימא על דבר שהוא של קיימא"

מדינא דמשנה משמע שכתב שאינו מתקיים הינו איסור דרבנן וכן על לשונו של השו"ע²⁴ "יש להזהר" כותב המשנ"ב: "רצונו לומר אף דחיוב חטאת ליכא, דבעינן שיכתוב דווקא בדיו או בשאר דבר כיוצא בזה שרשומו מתקיים, אפילו הכי מדרבנן אסור".

השאלה המרכזית הינה מה ההגדרה של כתב שאינו מתקיים אשר איסורו איסור דרבנן בלבד?

וז"ל הרמב"ם:

יד [טו] אין הכותב חייב--עד שיכתוב בדבר הרושם ועומד, כגון דיו, ושחור, וסקרה, וקמוס, וקלקנתוס, וכיוצא בהם; ויכתוב על דבר שמתקיים הכתב עליו, כגון עור, וקלף, ונייר, ועץ, וכיוצא בהם. אבל הכותב בדבר שאין רישומו עומד, כגון משקין ומי

22. יב, ה.

23. פרק יא.

24. או"ח סימן ש"מ סעיף ד'.

פירות, או שכתב בדיו וכיוצא בו על עלי ירקות, ועל כל דבר שאינו עומד פטור. אינו חייב עד שיכתוב בדבר העומד, על דבר העומד. הרמב"ם סובר שדבר המתקיים מוגדר ככתב ברור וקיים ודורש את התנאים שגם הכתב וגם הנייר יתקיימו בכדי לחייב את האדם באיסור כותב.

דעת הרשב"א²⁵ שהחיוב מהתורה הוא:

"דמקיימי קצת, עד שדרכם של בני אדם לכתוב בהן דברים שאינם עשויים לקיימן לעולם, אלא זמן אחד כספרי הזיכרונות וכיוצא בהן".

דעת הרשב"א היא שכדי להתחייב במלאכת כותב אין צורך בהכרח בכתיבה המתקיימת לעולם, אלא די בכתיבה המתקיימת באופן סביר לפי מה שדרך בני אדם לעשות כן, מוכח מדבריו שכתב המחזיק רק למשך השבת (לדוג' עט שבת) אינו כתב של קיימא ואין איסורו איסור דאורייתא, שהרי דימה זאת לספר הזכרונות וספר זכרונות כותבים לזמן רב ובודאי ליותר מיום אחד.

מה נחשב 'מלאכתו מתקיימת בשבת'

משנה נוספת שעוסקת בנידון מופיעה במשנה שבת²⁶: "כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת – חייב"²⁷, וכך פסק הרמב"ם²⁸: "וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור". מה הכוונה במילים מלאכתו מתקיימת בשבת, מדוע הוסיפה המשנה את המילה "בשבת"?

בדבר זה נחלקו הראשונים, נראה מדברי הרמב"ם שגדר מתקיים הוא שמלאכתו תתקיים במשך השבת, ומכאן שמלאכה שתתקיים במשך השבת, אף אם לאחר מכן לא תתקיים, נחשבת מלאכה²⁹. אולם רש"י³⁰ על-פי הבנת שער הציון³¹ סובר, שרק מלאכה המתקיימת באופן תמידי נחשבת מלאכה

25. שבת קטו, ב' ה'א דאמרינן, הרשב"א כתב את דבריו בעקבות סתירה לכאורה בדברי הגמ' בין כתיבה בסם לכתיבה בדיו.

26. יב, א.

27. השאלה היא היכן צריך לשים את ה"פסיק" במשנה: ... מלאכתו מתקיימת בשבת, חייב. או ... מלאכתו מתקיימת, בשבת חייב. וראה להלן את דעת הגרש"ז אויערבאך ואת דברי ה"אור ושמחה" על הרמב"ם.

28. הלכות שבת פ"ט ה"ג.

29. כאשר אומר הרמב"ם שכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור, מובן שאף אם אדם יעשה מלאכה בשבת שתתקיים כל השבת אך היא לא תתקיים לאחריה, הוא יהיה חייב. כך הבין המגיד משנה (על הרמב"ם שבת ט, יג) וכך הבין בשעה"צ שג, סח, בדעת הרמב"ם. וכ"כ מנח"י ח"ז, יד.

כדעת הרמב"ם סבר גם הריטב"א: "דאפילו אין מלאכתו אלא לשעה שאינו בנין קיים אלא לבו ביום בלבד חייב".

30. ובספר קצות השולחן כותב שאינו חייב מדאורייתא אלא אם כן כתיבתו מתקיימת זמן כלשהו שדרך העולם לקיים מלאכה זו.

31. סימן שג ס"ק סח.

של קיימא, אולם אף אם היא תתקיים לאורך כל השבת, אך לאחר איזה זמן לא תתקיים (לדוג' עט שבת או כתב סתרים שפותח על ידי המכון הטכנולוגי, יובא לקמץ) מלאכה כזו לא תחשב מלאכת כותב ואיננה אסורה מהתורה.

נראה שדעות רש"י והרשב"א דומות הן³² וגדר 'מתקיים' הוא למשך זמן סביר כנהוג אצל בני אדם לעשות כן. ולדעת הרמב"ם בהבנת המגיד משנה והריטב"א 'מתקיים' הוא ליום השבת בלבד.

מדברי המשנה ברורה³³ נראה שמסכים עם הרשב"א בזה, וז"ל ב'ביאור הלכה':

"ועיין ברשב"א שבת (קטו: ד"ה הא דאמרינן) דלענין חיוב שבת לא בעינן שיכתוב במה שיתקיים הכתב לעולם אלא דמקיימי קצת עד שדרכן של בני אדם לכתוב בהן דברים שאין עשויין לקיימן לעולם אלא זמן אחד כספרי הזכרונות וכיוצא בהן לענין שבת מלאכת מחשבת היא ולא בעינן שיתקיים לעולם כדיו. וכעין זה מוכח גם כן דעת התוס' ד"ה אבל הכא עיין שם"

היו שפרשו אחרת בדעת הרמב"ם. בשו"ת מנחת שלמה³⁴ העיר מלשון הרמב"ם³⁵ שסובר כרש"י, וכתב, שהכותב על בשרו אף על-פי שחמימות בשרו מעברת הכתב "לאחר זמן" חייב, דדומה לכתב שנמחק. משמע שאם הכתב היה מתנדף מאליו "לאחר זמן" (לדוג' עט-שבת) היה פטור. בעל ה'אור ושמה' על הרמב"ם מבאר שמה שכתב הרמב"ם "וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור", אין כוונתו על המלאכה שאינה מתקיימת בשבת, אלא ש"בשבת" פטור על מלאכה שאינה מתקיימת.

הגרי"י וייס בשו"ת מנחת יצחק³⁶ סובר שאם הכותב חפץ בכתב לזכרון שלא ישכח, אף אם הכתב ישמר רק ליום השבת, נחשב כתב המתקיים ואסור מהתורה, ובשביל לחייבו אין צורך שיתקיים לעולם כדיו, אלא מספיק לזמן בו הוא חפץ בכתב הזה. מכאן שלדעתו, כתיבה בעט-שבת תהיה אסורה מדאורייתא.

למעשה, וכפי שהובא לעיל, דעת רוב הפוסקים שכתב המתקיים למשך כל השבת ואף יותר מכן, ולאחר מכן מתנדף מאליו, נחשב כתב שאינו בר קיימא שאיסורו מדרבנן³⁷.

32. וכן נראה מדברי התוס' שם קטו: ,והר"ן על הרי"ף שם לו. באילפס.

33. סי' ש"מ, שם ד"ה במשקין.

34. סימן צא אות יא.

35. פרק י"א מהלכות שבת הט"ו.

36. ח"ז סימנים יג, יד, טו.

37. שו"ע או"ח סי' שמ סע' ד ובמשנ"ב ס"ק כב האריך מאד בבאור ענין הכתיבה המתקיימת ושאיןנה מתקיימת, וכן שש"כ יא, יג' ע"ש.

הרב מרדכי אליהו³⁸ נשאל על כתיבה בדיו שמתנדרף מאליו לאחר זמן והוא מסיק:

"ולפיכך רופא או איש צבא החייבים לכתוב בשבת, עדיף שיכתבו בעט זו על נייר חלק אשר רישומו שנמחק מאליו מכח חולשת הדיו, סוג הדיו וחלקות הנייר, וכן עליו לכתוב ביד שמאל, שזה פטור אבל אסור מדרבנן, וכל היכא שאפשר למנוע איסור תורה עדיף"

כתב סתרים

'מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה' נותן פתרון הלכתי מעשי נוסף לבעית הכתיבה בשבת (ישנם למעשה שני פתרונות המוגדרים 'כתב סתר בשבת', שיטה כימית ושיטה אופטית), הצד השווה שבשיטות הנ"ל הוא, שהכתב אינו נראה לעין בעת הכתיבה, אך ניתן לפענוח באמצעים שונים.

ה'פסקי תשובות' דן בענין שימוש ב'כתב סתרים' וב'גלאי חום' ומסיק³⁹:
 "אמנם יש הסוברים כיון שהכתב מתגלה על-ידי חום ואינו בר קיום הוי תרי דרבנן, ויש להקל במקום חולי..."

יתרונות וחסרונות

עט שבת הינו פתרון המשלב בין כתיבה רגילה לחלוטין בשבת ללא שינוי או קיצור וללא החשש שמא הכתב לא יובן, לבין המנעות מכתיבה מדאוריתא, ומאפשר לשמור את כל הכתוב ללא שום ויתור על פרטים אלו או אחרים, הוא גם פתרון אפשרי כאשר אין פתרון מערכתי מתאים, ולפי רוב השיטות מונע את איסור התורה שבכתיבה. ואכן בצבא השימוש בעט השבת הוא נפוץ, בפרט במקומות בהם הכתיבה הינה מועטה ולא יכולה להעשות קודם לכן (כגון שינויים בלוחות שמירה, חזרה מפעילות מבצעית שדורשת מילוי דו"ח וכו'). אולם בפעילות רפואית עט שבת לא יכול להיות מיושם כמעט בכלל, מכמה סיבות:

1. כתיבה בערב שבת לא בהכרח תחזיק מעמד עד למוצאי השבת, הדבר תלוי בסוג העט וכד'.
2. אין די כח אדם שישב במוצאי שבת ויעתיק את כל מה שנכתב בשבת על ידי הרופאים.
3. אל לנו לסמוך על החולה שמקבל את מכתב השחרור שיעתיק את המכתב, וגם אם יעשה זאת, יתכן שההעתקה לא תהיה מדויקת, אם בגלל חוסר הבנת הטרימינולוגיה הרפואית הכתובה, ואם בגלל כתב ידו של הרופא

38. תחומין יא, עמ' 107.

39. סימן ש"מ סעיף ר'.

שלא בהכרח קריא מספיק. מכאן ועד לטעות רפואית – במינון התרופות, באבחנה או בטיפול, הדרך קצרה.

[**הערת העורך:** בדיני כתיבה בשבת, אין ספק יש יתרון גדול לכתיבה בעט שבת. אולם למעשה, כתיבה כזו אסורה מן התורה לא מדיני שבת אלא מדיני פיקוח נפש. שכן חלק מהדברים הנכתבים בשבת בגיליון החולה הם חיוניים להחלמתו ולטיפול מיטבי בו, כאשר יש בו סכנה. איבוד של האינפורמציה הכתובה עלול לסכן את מצבו, עקב היעדר המידע החיוני מהרופאים שימשיכו לטפל בו במשמרות הבאות. ומכאן, לאור הכרותי את המערכות הציבוריות בבתי חולים בישראל ובארה"ב, אין לי ספק שיהיו לא מעט מקרים בהם לא יזכרו לצלם במוצאי שבת את הדפים שנכתבו בשבת, וכתוצאה מכך תלך לאיבוד אינפורמציה חיונית וחולים לא מעטים יסתכנו. -- הרב ד"ר מרדכי הלפרין].

הקלדה על מחשב

למעשה היום הכתיבה הנפוצה ביותר בבית חולים היא על מחשב⁴⁰, אם ביום חול ואם בשבת, אם בביקורי הרופאים ואם במכתבי השחרור. יש לדון, בכלל ובפרט בימים אלה, האם כתב שנאסר מהתורה הוא דווקא כתב רגיל של אותיות, או גם סימנים הנוצרים על מסך המחשב. כמו כן יש לדון אם כתיבה על גבי המחשב נחשבת כתיבה העשויה להתקיים או שמא, בגלל אופי הכתב, נחשבת היא ככתיבה שאינה מתקיימת⁴¹.

השאלה העומדת ביסוד נידון זה היא האם כתיבה על מחשב נחשבת ככתיבה, ואז איסורה הוא איסור תורה או שמא דינה קל כיוון שאין בה ממש ו/או אין בה דבר מוחשי ואז איסורה הוא איסור דרבנן.

לדעת רוב הפוסקים אין בכתיבה כזו איסור תורה, מאחר ואין זה כתב ממשי אלא אשליה אופטית⁴² או מפני שהכתב אינו מתקיים כלל, שכן האותיות נוצרות על ידי אלומת אלקטרונים שפוגעת במסך עשרות פעמים בשנייה, ולמעשה אין שם כתב קבוע כלל. היו שפטרו כיוון שהאותיות שבמסך עומדות להיעלם, או על ידי פתיחת מסך אחר, או בעת סגירת המחשב, ולכן אף אם ייחשבו כאותיות כתובות, איסורן מדרבנן בלבד⁴³.

40. על עצם גדר האיסור של הכתיבה הדיגיטאלית בשבת נשתברו קולמוסים רבים, ראה בארחות שבת פרק כ"ו סעיף ל"ו שמביא את השיטות השונות.

41. על כתיבה בשבת במחשב ראה 'מערכי לב', פרק ח', פרופ' זאב לב.

42. נשמת אברהם, חלק ד שם, א בשם הרב אוערבך.

43. וכך דעת רש"א (שולחן שלמה שם, יא). וכך דעת הרב פיינשטיין (כמובא בתחומין יד עמ' 433) לגבי טלוויזיה במעגל סגור, וכך ראיתי בשם הרב ליאור והרב אריאל.

היו פוסקים שחששו לאיסור דאורייתא, מסיבות שונות: כיוון שבפועל נוצר כתב הנראה לעיניים, כיוון שדרך העולם לכתוב כך⁴⁴ או מפני שהאותיות ניכרות על המסך⁴⁵.

היו מפוסקי דורנו שכתבו שכיוון שכיום כתיבה במחשב הינה דרך שכיחה ביותר לשמירת אינפורמציה, ואדרבא היא דרך שכיחה יותר מאשר כתיבה בכתב, יתכן שחיוב הכתיבה יהיה מדאורייתא, וניתן להסביר את המשנה שהובאה לעיל על ידי כך שכתיבה היא שמירת אינפורמציה ומה לי על-ידי עט ומה לי על-ידי מחשב, אמנם יש לחקור האם (וכן העלה הרב רפפורט בשיעורו), כאשר אדם אחד כותב על המחשב והשני שומר את המסמך, ניתן יהיה לפטור את שניהם, כיוון שהראשון לא כתב כתב מתקיים והשני רק שמר ולא כתב מאומה.

בהוראות של מכון צומ"ת לשירותי הביטחון והרפואה נכתב:

"כתב שאיננו מתקיים נחשב רק איסור דרבנן. ספק רב אם 'כתיבה' על מסך, שאין בה מריחת חומר וכדו' נחשבת בכלל איסור כתיבה מן התורה. בתוכנת שומר מסך המידע לא נמחק וניתן לשחזרו, אך בצירוף הספק במהות הכתיבה על המסך יש להקל".

יש סוברים שאיסור הפעלת המחשב הוא מהתורה

לדעת שו"ת בית יצחק⁴⁶ כל הפעלת מכשיר חשמלי על ידי חיבור מעגל אסורה משום מוליד כח חשמלי בחוטי החשמל. וכן ידועה דעתו של החזון איש⁴⁷ שהשימוש בחשמל דינו כשימוש באש, שהיות שבהפעלת וכיבוי המכשיר סוגר ופותח מעגל חשמלי, עובר בזה על מלאכת בונה. וזו לשונו:

"מכיוון שמעמידו על תכונתו לזרום את זרם החשמל בתמידות וקרוב הדבר דזה בונה מהתורה כעושה כלי".

כתיבה על מקלדת בשינוי

בעל האגלי טל⁴⁸ כותב שהכותב בשמאלו, אף אם אימן את ידו וכתב אותיות ישירות כמו אם היה כותב בימינו, פטור, משום שמלאכת מחשבת אסרה התורה וזו אינה מלאכת מחשבת, ניתן ללמוד מדבריו שגם בכתיבה על מקלדת בשינוי לא יהיה איסור, אף שהכתב יוצא יפה אפשר להקשות על סברה זו שהרי כל מה שנאמר על הכותב בשמאלו שהינו פטור, הוא משום שהדבר נחשב כתיבה במדויק הכתיבה הרגילה, אבל בכתיבה על מחשב שדרך העולם להקליד גם ביד שמאל, נראה שפשוט שחייב מן התורה

44. קדושת השבת ב, עמ' שצ-תא.

45. וכך כתב בקדושת השבת ח"ב פרק ח, ענפים 41-54, בשם הרב אליהו והרב אלישיב.

46. ח"ב חיו"ד בהשטמות לסמין לא.

47. חלק אור"ח סימן נ אות ט.

48. בפתיחה אות ג.

גם על כתיבה ביד שמאל, ניתן לתרץ את הדבר שזהו דוקא אם יקליד ביד שמאל את האותיות השייכות ליד שמאל, אבל אם יקליד ביד שמאל את האותיות השייכות ליד ימין, יש מקום לומר שיהיה פטור*, אף על פי שהמחשב יוציא כתב נאה. ובתשובת הרב ד"ר מרדכי הלפרין** המליץ להקליד על המקלדת בשינוי, כגון בגב האצבע ולא בכרית שבקצה האצבע.

מקלדת בשבת – מקלדת גרמא ומקלדת שבת

כיוון שבכרוב בתי החולים התיק הרפואי של החולה ולעיתים גם טופס השחרור הוחלף מטופס כתוב לטופס ממוחשב יצא מכון 'צומת' עם שני סוגי מקלדות לטובת הרופאים:

1. מקלדת הגרמא – מקלדות אלו למעשה אינן מקלדות המוכרות לנו, אלא לוח לחצנים דו-מצביים (on-off), כשכל לחצן ממלא פונקציה של מקש מסוים – לפי הצורך. מנגנון אלקטרוני מיוחד סורק את כל המקשים מדי כמה שניות. אם הוא 'מגלה' כי אחד הלחצנים שינה את מצבו, התוצאה תתרחש, למקלדת זו חסרונות כגון: חוסר אפשרות להשתמש בכל מקשי המקלדת וכן המתנה לסורק המחזורי אחרי כל לחיצה, דבר שאיננו אפשרי לעיתים בעבודה הרוטينية בבית החולים.
2. מקלדת שבת – לשם כך פיתחו מהנדסי המכון דרך חדשה ומהירה להקלדה רצופה ומהירה (שיטה זו מיושמת גם בבקרת כניסה שיטת הקודן הקיבולי). את לוח המקשים מחליף לוח כפתורי מגע, מגע אצבע על 'מקש' מסוים משנה את הקיבוליות ואת התדר של אותו מעגל חשמלי וכל זאת מבלי לפתוח או לסגור מעגל חשמלי. ההיתר ההלכתי מבוסס על כך שרק בפתיחת מעגל חשמלי או בסגירתו קיים איסור (בונה או מוליד) אך שינוי ערכים (של זרם, מתח, תדר וקיבוליות) בתוך מעגל קיים לא נאסר בשעת הדחק⁴⁹.

הדפסה בשבת

אמנם זה לא נושא המאמר, אך כיוון שכל מכתב שחרור שנכתב על המחשב מודפס, וההדפסה עצמה גם היא מלאכה, ולעיתים מלאכה זו הינה החמורה מבין כל המלאכות שנעשות על המחשב, פטור בלי כלום אי אפשר.

* הפטור לעושה כיד שמאל לא נאמר לגבי כל פעולה אלא רק לגבי כתיבת יד בשמאל. (במשנת שבת יג, מבואר שאין פטור של יד שמאל במלאכת הוצאה. במשנת שבת יב, ג, מבואר שאין פטור בכתיבה ביד שמאל אלא שהגרמא שם קג, העמידה את משנת הכותב דווקא באדם השולט בשתי ידיו. אך לא העמידה כך גם את המשנה בפרק המצניע). -- העורך.

** פרוייקט השו"ת הבינלאומי לרפואה והלכה, שו"ת מס' 6999, ראה להלן עמ' 70.

49. על היתר שינוי זרם חשמלי, ראה

http://www.zomet.org.il/?CategoryID=198&ArticleID=224&Page=1#_Toc132476122

וכן בספר אסיא טו עמ' 153-154 בשם הגר"י נויבירט זצ"ל. ויב"א הגר"נ גולדברג.

על הדפסה בשבת נכתב רבות. שניים מגדולי הדור האחרון נחלקו בדבר, לדעת בעל האגרות משה, הדפסה איננה אלא גרמא ואיסורה איסור דרבנן, לעומתו בעל שו"ת שבט הלוי⁵⁰ מחייב מדאורייתא.

למעשה הפתרונות ההלכתיים נעים בין הדפסה בשינוי, עכבר שבת (של מכון 'צומת'), והפתרון העדיף הינו השארת מכתב השחרור על המחשב, חתימה עליו אך השחיית ההדפסה עד מוצאי שבת⁵¹.

יתרונות וחסרונות

למעשה היתרון הגדול של שיטה זו על פני שאר השיטות היא בכך שהיא איננה משנה מסדר העבודה הרגיל בבית החולים, ואכן, הדבר היחיד שצריך לעשות בכדי לעבוד עם מקלדות אלו הוא להחליף את המקלדת הרגילה במקלדת הזו לפני כניסת השבת (חיבור מקלדת השבת הינו חיבור USB רגיל) ולהחזיר את המקלדת הרגילה לאחר צאת השבת. מקלדת זו מיועדת לרופא הדתי, אשר ישתדל לגשת למקלדת זו בלבד בשבת (בהנחה שלא ניתן להחליף את כל המקלדות במחלקה), ולכתוב את מכתב השחרור. כרגע ישנם שני חסרונות למקלדת זו. ראשית, עלותה הגבוהה לעומת מקלדת רגילה, ושנית, העכבר שמחובר אליה (אשר גם עובד במצב שבת), פחות נוח לשימוש מהעכבר הרגיל איתו הרופאים עובדים במחלקה ובבית. כמוכן שיתכן ששני חסרונות אלו הם זמניים בלבד, אם בגלל הפיתוח המתקדם ואם בגלל הביקוש שיפחית את עלות הייצור.

כתבנים נוכרים

שיטת הכתבנים הינה העזרות בעובדים שאינם יהודים (בדרך כלל סטודנטים לרפואה) לצורך כתיבה בשבת, הרופא מכתב והכתבן כותב, בחלק מארגוני הבריאות⁵² מקובל השימוש בשיטה זו בשבת, גם לצורך שחרור חולים וגם בביקורי הרופאים במהלך השבת עצמה.

שיטה זו דורשת התארגנות קבועה של עשרות עובדים אשר יגיעו בכל שבת לבית החולים ועוד עשרות שיעבדו במשמרות הבאות. יש לציין שהכתבנים אינם רופאים והידע שלהם ברפואה מוגבל, דבר שצריך לקחת בחשבון בשיטה זו. כאשר רופא מכתב לכתבן, לעיתים הכתבן לא מבין כל מושג או מונח רפואי שהרופא אומר, (ועוד טעויות של 'טלפון שבור' בין הרופא לכתבן) דבר שעלול להטעות את הרופא שיקרא את המכתב אחריו (אם זה הרופא שיבוא ביום א' ויקרא את מסקנות הביקור בשבת, ואם,

50. ח"ו סימן לז.

51. קבלת המכתב תהיה בדואר או במוצאי שבת מהמחלקה, אף על פי שפתרון זה נראה מורכב מעט, רופאים העידו שהדבר ניתן לביצוע הלכה למעשה.

52. לדוג' בכמעט כל המחלקות בבית החולים שערי צדק בירושלים.

במקרה דנן, הרופא המטפל שיקרא את מכתב השחרור ולא יבין מה כתב (הכתבן).

מלבד הקושי המעשי הלוגסטי בשיטה זו, והחשש שמא תבוא תקלה על ידה, היו שהתנגדו התנגדות עקרונית להעסקת גויים כפתרון שבשגרה לבעיות הלכתיות⁵³, וז"ל הרב גורן⁵⁴:

"אני באופן עקרוני, נגד השימוש, או יותר נכון נגד הפתרון של הבעיות שלנו על ידי גויים של שבת, משום שאני מאמין בתורה, שהיא תורת חיים ותורה נצחית ושאפשר לפתור את הבעיות הדתיות שלנו לפי ההלכה, מבלי להזדקק שמישהו אחר יפר אותם, אם זה יהודי או גוי. כי למעשה, מגויים של שבת התפתח מצב שיהודים עצמם נהפכים לגויים של שבת"

פתרון זה עושה שימוש באמירה לנכרי. סוגיית איסור אמירה לנכרי⁵⁵ מתחלקת לשני חלקים: איסור האמירה עצמו ואיסור ההנאה ממלאכה שנעשתה בשבת⁵⁶.

איסור אמירה לנכרי

משמע בפשטות כי אמירה לנכרי אסורה מדרבנן, אמנם בפירוש רש"י על התורה⁵⁷ משמע שהאיסור מהתורה, כמשמעות דברי המכילתא. וכבר תמה עליו הרמב"ם⁵⁸, שהרי מסוגיות הש"ס משמע שהאיסור מדרבנן, אלא יש לומר שדרשת המכילתא 'אסמכתא בעלמא', ולמעשה נקטו רוב הפוסקים שהאיסור מדרבנן⁵⁹.

הגמ' קובעת שעושים כל צרכיו של חולה שאין בו סכנה על ידי נכרי⁶⁰, ואפילו במלאכה האסורה מן התורה⁶¹. אמנם דעת הר"ן היא⁶² שזה נכון דווקא כשנפל מחמת חוליו למשכב, אך מכל מקום מוכח מכאן שהאיסור הוא דרבנן בלבד.

53. ועוד בנושא הרב יעקב אריאל – 'מאמר בתחומין גוי או גרמא מה עדיף?' תחומין י"ט.

54. **תורת הרפואה**, עמ' 318.

55. מובא במשנה מסכת שבת יב, ז ומפורט בשו"ע סי' רעו סע' א וכן מפורש בדברי הגמרא בשבת קנ, א ובמסכת בבא מציעא צ.

56. האיסור ליהנות ממלאכת גוי בשבת מבואר בשבת קכב, א, ובמוצאי שבת עד בכדי שיעשו בביצה כד, ב.

57. שמות י"ב, ט"ז.

58. שם, שם.

59. הרחבה במשנה ברורה סי' רמ"ג סק"ה ובשעה"צ שם.

60. שבת קכט א.

61. רמב"ם שבת פ"ב ה"י; טוש"ע שכת יז.

62. על-פי הר"ן שבת פי"ד.

וכתב הרמ"א⁶³ שכאשר יש צורך גדול או צורך מצווה כדי למנוע צער או הפסד יש להקל, והתירו חכמים לבקש מגוי במפורש לעשות איסור דרבנן⁶⁴, וישנם אף מקרים שהתירו לבקש ממנו לעשות איסור תורה⁶⁵.

עקרון דומה מובא בשמירת שבת כהלכתה⁶⁶: "מותר לבקש מרופא נוכרי לכתוב מירשם (רצפט) לחולה שאין בו סכנה..."

ואכן בשם הגרש"ז אויערבאך⁶⁷ נכתב שאם השהיית החולים המשוחררים בחדר מיון תגרום צער לרבים ואי-סדר במוצאי שבת, אזי מותר להכתיב לגוי מכתבי שחרור אפילו עבור חולה שהבריא בינתיים, כי במקום צורך וצער לרבים יש מקום להתיר.

הנאה ממעשה נכרי

מבואר במשנה ברורה⁶⁸ שהאיסור קיים רק אם נהנה בהנאה ישירה ממעשה הנכרי (כלומר, שנהנה מגוף הדבר שנעשה על-ידי הנכרי באיסור, וללא עשיית הדבר לא היה נהנה⁶⁹) וכמובן שבמקרה דנן אין הרופא נהנה הנאה ישירה ממעשי הנכרי. כמו כן, במקום בו התירו חכמים אמירה לנוכרי, לא אסרו לחולה את ההנאה ממעשהו.

יתרונות וחסרונות

שיטה זו מעוגנת בפסיקה הלכתית רחבה, ולמעשה הציבור הכללי משתמש רבות בהיתר זה גם ללא ידיעתו (לדוג' בבתי מלון בשבת, שם גוים עושים מלאכות רבות עבור היהודי, אפילו שלא לצורך חשוב כמו רפואה).

מלבד המתנגדים העקרוניים לשימוש בגוי של שבת, הבעיות בפתרון זה הן:

1. לוגיסטיקה רחבה מאד, הדורשת גיוס קבוע של מס' אנשים רב מאד אשר עוסקים בתחום הרפואה, ועליה בעלויות של התפעול.
2. בעיית הטלפון השבור, המכתיב הוא רופא והכותב איננו כזה (בדרך כלל סטודנט לרפואה, אך בוודאי ללא הכשרה מספקת בתחום) הרופא מכתוב ואין אנו יכולים להיות בטוחים שהכותב כתב הכל כשורה, בסדר הנכון ו/או בצורה הנכונה, בשימוש במונחים המתאימים וכו', דבר שיביא

63. סי' רעו סע' ב.

64. דבר המכונה 'שבות דשבות', היינו איסור שמורכב מצירוף של שני איסורי דרבנן – איסור האמירה לגוי, שהינו איסור דרבנן ומלאכה עצמה שאסורה מדרבנן.

65. שו"ע שכת, יז, וכן בעל העיטור, וכפי שכתב ח"א סב, יא שמותר לבקש מגוי לתקן את העירוב גם כשהתיקון כרוך במלאכה דאורייתא כדי שלא יבואו רבים לידי מכשול. והובא להלכה במ"ב רעו, כה.

66. בפרק ל"ח סעיף י"ב.

67. נשמת אברהם כרך א' אורח חיים סימן שמ.

68. סי' שז ס"ק יא.

69. ראה בשמירת שבת כהלכתה סע' לו.

לחוסר הבנה של הרופא/האחות שיקראו לאחריו את הדבר הכתוב, והתוצאה עלולה להיות טעויות רפואיות. גם אם נדרוש מהרופא לעבור על כל מה שהוא מכתב לכתבן, נתת דברך לשיעורים, ויהיו רופאים שיעשו זאת ויהיו רופאים שלא יעשו זאת, אם זה מפאת חוסר זמן, תשומת לב וכו'.⁷⁰

ו. פתרונות נוספים

קבלת אישור בעל-פה והחתמה בכתב בצאת השבת

פתרון זה לכאורה הינו הפתרון הטוב ביותר, כיוון שאין בו שום בעיה הלכתית בשחרור עצמו בשבת, ומאידך אנו לא חוששים מאיבוד האינפורמציה של פרטי החולה, כיוון שהתיק של החולה נמצא בבית החולים ובמוצאי השבת כאשר יתבצע הרישום הפורמלי יושלמו הפרטים החסרים והכל יבוא על מקומו בשלום.

יתרונות וחסרונות

פתרון זה לא ישים כלל. אם בגלל שלא כל החולים יחזרו לבית החולים במוצאי השבת, אם בגלל שהרופאים ששיחררו אותם בשבת (ללא מכתב השחרור) אינם בהכרח אותם רופאים שיחתמו על מכתב השחרור במוצאי שבת, דבר שיביא לטעויות רבות שחלקן יכולות להיות קשורות להמשך הטיפול או המעקב הרפואי ואם בגלל שחלק ממכתבי השחרור כוללים הוראות והנחיות לגבי השבת עצמה, וכל עוד למטופל לא יהיה המכתב בידו, הוא לא יוכל לטפל בעצמו כדבעי.

גם אם נניח שהחולים יבואו במוצאי שבת, העומס שיווצר במוצאי שבת בבית החולים מאותם חולים שנמצאים כבר וכן מהחולים שיגיעו יקשה על טיפול הולם ככולם, כך שהלכה למעשה הצעה זו לא ישימה, בוודאי לא באופן גורף.

טופס מוכן מראש והשלמתו בזמן השחרור

פתרון זה מתייחס לדף שבו נמצאים רב הפרמטרים החשובים לשחרור (כגון: מדדים שונים, בדיקות שונות, המלצות על תרופות וכו') ועל הרופא המטפל נותרת החובה אך ורק לסמן במשבצת המתאימה.

השאלה העקרונית העומדת בבסיס פתרון זה היא, האם יש בצירוף אותיות הכתובות מראש או סימון משום כותב למרות שאין ולו כתיבת אות אחת?

70. יש הטוענים שבמצבי חרום יכולות להיות כאן גם עלויות בטחוניות, אך אכמ"ל. -- העורך.

הגמ' במסכת שבת⁷¹ כותבת:

"והתניא: 'ועשה אחת' יכול עד שיכתוב כל השם, ועד שיארוג כל הבגד, ועד שיעשה כל הנפה – תלמוד לומר 'מאחת'. אי מאחת יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת, ולא ארג אלא חוט אחד, ולא עשה אלא בית אחד בנפה – תלמוד לומר אחת. הא כיצד: אינו חייב עד שיכתוב שם קטן משם גדול; שם משמעון ומשמואל, נח מנחור, דן מדיאל, גד מגדיאל.

רבי יהודה אומר: אפילו לא כתב אלא שתי אותיות והן שם אחד – חייב, כגון: שש, תת, רר, גג, חח.

אמר רבי יוסי: וכי משום כותב הוא חייב? והלא אינו חייב אלא משום רושם, שכן רושמיין על קרשי המשכן לידע איזו היא בן זוגו. לפיכך, שרט שריטה אחת על שני נסרין, או שתי שריטות על נסר אחד – חייב.

רבי שמעון אומר: 'ועשה אחת' יכול עד שיכתוב את כל השם, עד שיארוג כל הבגד, עד שיעשה את כל הנפה – תלמוד לומר מאחת, אי מאחת – יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת, ואפילו לא ארג אלא חוט אחד, ואפילו לא עשה אלא בית אחד בנפה – תלמוד לומר אחת, הא כיצד: אינו חייב עד שיעשה מלאכה שכיוצא בה מתקיימת.

רבי יוסי אומר: ועשה אחת ועשה הנה – פעמים שחייב אחת על כולן, ופעמים שחייב על כל אחת ואחת".

התנאים חולקים על הגדרת מלאכת כותב, שהרי סתם משנה מגדירה את מלאכת כותב על-ידי כתיבת שתי אותיות ותו לא, והשאלה היא האם העברת מסר על ידי אות אחת גם היא נכנסת לגדר כותב או שגדר שתי אותיות הוא הכרחי לחיוב דאורייתא, והוא חלק מהגדרת המלאכה, ופחות מכך אין זו נקראת מלאכה.

נראה שהתנאים בברייתא סבורים שמלאכת כותב היא **כתיבת מסרים**, ולפיכך הם דורשים מינימום שתי אותיות, כי זו המילה המינימלית שיוצרת משמעות, מאותו הגיון, כדי לחייב אדם במלאכה הם גם דורשים שתי אותיות שיוצרות משמעות.

מדיון זה נוכל להסיק, במידה וכתיבה של פחות משתי אותיות איננה מוגדרת כחיוב דאורייתא, אף אם היא מבטאת מסר מסוים, שגם סימון על דף המוכן מראש לא יחשב אסור מהתורה אלא רק מדרבנן ואז השימוש בפתרון זה בשבת יהיה אפשרי (לצורך חולה, לצורך רבים וכו').

71. דף קג ע"א.

מקור נוסף הוא הגמ' במסכת שבת⁷² שכותבת: "כתב אות אחת והשלימה לספר, ארג חוט אחד והשלימה לבגד – חייב. מאן תנא? אמר רבא בר רב הונא: רבי אליעזר היא, דאמר: אחת על האריג – חייב. רב אשי אמר: אפילו תימא רבנן, להשלים שאני".

ממקור זה ניתן להבין שכתיבה אשר מבטאת מסר כלשהו, תחשב ככתיבה מדאורייתא, אף על פי שלא כללה שתי אותיות, ועצם העברת המסר היא הגורמת לחיוב. בבירורנו להבין את משמעות החיוב בכתיבת אות אחת, נבהיר את המושג 'להשלים שאני', מה הכוונה במושג 'להשלים' שבו אדם מתחייב גם אם לא כתב שתי אותיות?

המגן אבות⁷³ מסביר:

... אבל כאן במיסך ועושה שתי בתי נירין קיימא לן כרבנן, דאין לו שם המלאכה כלל בפחות משתי בתי נירין, אם כן החצי שיעור אינו אסור כלל, וכן באורג פחות משני חוטיין אין לו שם אורג כלל, וכן בכותב...

לדברי המגן אבות*, בכל מלאכה שהוזכר בה שיעור מסוים, בא התנא להשמיענו ששיעור זה הוא חלק אינטגרלי מאופי המלאכה. השיעור (במקרה הזה שתי אותיות) קובע האם המעשה שנעשה הוא בכלל האיסור המקורי, אך כאשר האדם לא מגיע לגדר האיסור, משמע לא כותב שתי אותיות, אזי אין הוא עובר על איסור דאורייתא⁷⁴.

אולם הריטב"א⁷⁵ מפרש:

"...ומ"מ אנו קבלנו בפרושה שאף לדעת האומר בעלמא יש ידיעה לחצי שיעור מודה הוא בזו שלא אמרו כן אלא כשעשה איסור בהעלמה כגון כתב אות אחת או אכל חצי זית חלב שאעל-פי שאינו חייב איסור מיהא איכא..."

לדעת הריטב"א איסור כתיבה מהתורה חל אמנם משתי אותיות, אך במעשה השלמה מלכתחילה קיים שיעור שונה מאשר בכתיבה רגילה.

לדעת המאירי⁷⁶ איסור כתיבה מדאורייתא הוא גם כאשר יש משמעות לדבר הנכתב (או כמובן בכותב שתי אותיות) ולכן הכותב אות אחת מתוך

72. דף קד ע"ב.

73. מלאכת אורג ד"ה 'וכתב'.

* ספר מגן אבות לרבי מרדכי בנעט, מלאכת אורג ד"ה וכתב. הספר נכרך בתוך 'קובץ ספרים על ל"ט מלאכות', חיים אייזיק טיקוצקי, ירושלים, תשנ"ח, עמ' כו.

74. וכך דעת הרב פיינשטיין, בשו"ת **אגרות משה** (אורח חיים חלק ה סימן כ, אות לד) "דתיקון אף היותו גמור, לא שייך לחייבו בלא מלאכה".

75. קד ע"ב, ד"ה 'להשלים שאני'.

76. שבת ג ע"ב.

הקשר (לדוג' סוף ספר), יהיה חייב, והוא מסביר "להשלים שאני" שבפעולת השלמה של אות אחת יש שיעור דומה לכתיבת שתי אותיות⁷⁷.

אם נסכם נראה שישנם שלוש דעות בדבר:

1. המגן אבות – ישנו גדר באיסור כותב, כתיבת שתי אותיות, ולולא זה, אין הכותב עובר על איסור דאורייתא.
 2. הריטב"א – איסור כתיבה הוא רק בשתי אותיות אך גם במעשה השלמה ישנו איסור אף ללא כתיבת שתי אותיות.
 3. המאירי – איסור כתיבה מדאורייתא הוא כאשר יש משמעות לדבר הנכתב, אף ללא כתיבת שתי אותיות.
- נראה מכל האמור לעיל שישנה מחלוקת האם השלמה לתבנית הכתובה מראש, כגון טופס המכיל פרטים, נחשבת ככתיבה מהתורה.

יתרונות וחסרונות

שיטה זו איננה מעשית כלל, בדרך כלל מכתב השחרור כולל בתוכו פרטים רבים הכרחיים: תלונת החולה, היסטוריה רפואית רלוונטית, בדיקות דם, הדמיה, אבחנה, המלצות בשחרור וכו'. למעשה אין שום אפשרות ליצור דף אשר יכלול את כל הפרטים הנ"ל ואשר הרופא יוכל להסתפק במיליון. כל זה מלבד הבעיות שהובאה לגבי של שינוי סדר העבודה בשבת מביום חול.

הקלטת פרטי השחרור ושמירתם בזכרון

פתרון זה הינו פתרון המציע לרופא להקליט את מכתב השחרור, ולאחר השבת מישוהו יכתוב את הדברים על ידי הקשבה לדברים שהוקלטו. הסברות להקל בהקלטה הן: יש סוברים שמלאכה שלא היתה כיוצא בה במשכן אינה אסורה מהתורה, ומכח סברה זו היו פוסקים⁷⁸ שסברו ששמירה בזיכרון אסורה מדרבנן בלבד. סברות נוספות נכתבו להקל, שכיון שאלו סימנים מגנטיים בלבד, אזי לא ניכר שום שינוי בדיסק עצמו. ועוד, שללא עיבוד וניתוח הנתונים אין בסימנים המגנטיים שום משמעות מובנת. בשו"ת מעשה חושב⁷⁹ כתב לחלק בנוגע להקלטה על קלטת, בין קלטת העשויה לשימוש זמני, שבה אין בעשיית שינויים מגנטיים בשבת משום איסור תיקון מנא מדאורייתא. לבין הקלטה העשויה לשימוש חוזר

77. כדעת המאירי כותב בעל שו"ת חלקת יעקב (חלק עניינים שונים, סימן לה, אות יג-יד) אגב דיון על מלאכת גזוז: "ונראה דהא דבעינן שיעורין בכל איסורי תורה, היינו היכא דאיסורו הוא מצד איזה חפץ וע"כ צריך שיעור על אותו החפץ... רק תלוי אם פעל האדם איזה פעולה, וא"כ בעי אותה פעולה איזה שיעור..."

78. נשמת אברהם ח"ד אור"ח שמ, ע' נז.

79. ח"ב עמ' צג-ד.

וכל שכן העשויה לשימוש תמידי, שבה יש מקום לדון אם יש בפעולה זו איסור תיקון מנא מדאורייתא.

אלו הן מסקנות הרב ישראל רוזן⁸⁰:

1. הקלטה ע"ג רשמקול בשבת איננה מוגדרת ככתיבה של ממש.
2. יש מקום להתיר, לצרכים חיוניים מובהקים (בתחומי רפואה ובטחון), הקלטה בשבת כתחליף לכתיבה רגילה.
3. שימוש בשיטה זו, באותם מקרים מיוחדים, מותנה בסידורים להפעלה החשמלית בשבת: מגנון 'המשכת מצב' (שיטה זו עדיפה) או מנגנון 'גרמא'.
4. תנאי נוסף: המיקרופון ברשמקול יהיה מסוג 'פחם' או 'קונדרסטור'.

בעל ה"לב אברהם"⁸¹ כתב לענין רישום רפואי בדרך של הקלטה:
 "... מותר עבור חולה כזה שאין בו סכנה להשתמש ברשמקול הדלוק כל היום בשבת (כשאין שום אור מהבהב בזמן ההקלטה) לשם רישום פרטים, ואחרי צאת השבת יכתבם בגליון".

יתרונות וחסרונות

גם פתרון זה איננו מעשי כלל, אם מצד זה שבית החולים לא פועל כך ביום חול, ולא ניתן לעבור לשיטה אחרת בשבת, אם בגלל הסיבולת הלוגיסטית שבתפעול ההקלטה ואם בגלל חוסר הזמן וכח האדם להמיר את ההקלטה למכתב שחרור רגיל לאחר השבת (מצד הרופא וגם מצד החולה שיהיה אמור לבא שוב לבית החולים לקחת את המכתב הכתוב).

ז. סיכום

במאמר זה העלנו את בעיית כתיבת מכתבי השחרור בשבת, פתחנו בגדר איסור כתיבה בשבת, בחוסר האפשרות המערכתית והרפואי שלא לשחרר חולים בשבת, המשכנו בחוק המאפשר לחולה להישאר בבית החולים בשבת והמחייב את בית החולים לספק לו את כל צרכיו עד לצאת השבת, ולאחר מכן הבאנו את כל הפתרונות לבעיה זו. מפתרונות 'מערכתיים' כגון כתבנים או מקלדת שבת, דרך פתרונות שאינם מעשיים במציאות הרווחת בבתי החולים, כגון מילוי טופס מוכן מראש או הקלטת מכתב השחרור, ועד לפתרונות 'אישיים' אשר הרופא מוצא בהם דרך פרטית לשמור על השבת מחד ועל בריאותם של חוליו מאידך, כגון 'עט שבת' או כתיבה בשינוי.

80. ראה הקלטות כתחליף לרישומים רפואיים בשבת, הרב ישראל רוזן, שנתון אסיא חלק ד'.

81. ח"ב פכ"א סעיף כ"ז.

לכל פתרון הבאנו 'לאסוקתי שמעתתא', מן המקורות ועד ההלכה למעשה, בקיצור נמרץ, את עיקרי השיטות ובעיקר האם וכיצד ניתן להינצל מאיסור דאורייתא ולהתחייב 'רק' באיסור דרבנן המותר בתנאים של בית החולים.

בנוגע לשאלה איזו פתרון הוא הטוב ביותר, נראה שקשה לקבוע בדין זה מדרג הלכתי, אם בגלל השוני בין בתי החולים והשוני במכשור העזר לשבת, ואם בגלל שכל בית חולים וכל מחלקה שונים מהותית זו מזו והיכולת של כל מוסד להתמודד עם הבעיה שונה, לא נותר אלא להתייעץ עם הרב, המרא דאתרא של בית החולים, וכל מקרה לגופו. יש לציין, שבבתי החולים בהם יש סידור של כתיבה בשבת על הרופא לדרוש להשתמש בסידור זה ככל הניתן, ובבתי חולים בהם אין סידור 'מערכתי' על הרופא להעזר באחד מבין הפתרונות ה'אישיים' שנכתבו לעיל.

נסיים בדברי תורת הרפואה⁸²:

"למה הדבר דומה? בית חולים דתי, זה כמו פלוגה דתית בצבא, בהיותי הרב הראשי לצה"ל אף פעם לא דאגתי. הם יכלו להסתדר איכשהו, כי המפקדים דאגו להם, התחשבו בבעיותיהם, וכמעט שלא קרה מקרה שיכריחו פלוגה שלמה לחלל את השבת שלא לצורך. מה שאנחנו צריכים היינו לדאוג, זה לחייל הדתי הבודד שנמצא בפלוגה, במחלקה או במוצב או במעוז או בעמדה, שהוא דתי יחידי, והפיקוד איננו דתי, והפיקוד צריך להתחשב בחייל הבודד הזה, כדי לשנות אולי את כל המערך של הפעילות בשבת. זוהי בעיה משמעותית חשובה מאד ואת זה אנחנו צריכים לדעת".

82. הרב שלמה גורן, תורת הרפואה, עמ' 319.